

Ranschburg Jenő:

Nevelési problémák az általános iskolákban

Vázlat a 2002. december 7-én, Szabadkán megtartott előadás alapján

Nagyon ismerős volt az, amit a kolléga az előadásom felkonferálásában mondott. Nehogy azt higgyék, hogy Magyarországon a nevelés terén teljesen ideális a helyzet. Az iskolák egyre több ismeretanyagot próbálnak a gyerekekbe gyömöszölni, a gyerekeknél pedig megjelent a szituatív tanulás. A szituatív tanulás azt jelenti, hogy a gyerekek két nappal a dolgozat előtt elkezdenek tanulni, és a dolgozatírás másnapján már nem is emlékeznek a megtanult anyagra. Több évvel ezelőtt – amikor ilyet mondok, akkor gondoljanak kb. 20-ra – volt egy rovatom az Élet és Tudományban, ahol leírtam, hogy hogyan nézne ki az én iskolám. Azt is leírtam, hogy az én iskolámból kikerülő gyermek tudásban nem venné föl a versenyt egy elit iskolából kikerülővel, de 20 év múlva többet tudna, többre emlékezne. Ha nekem most kellene érettségiznem matematikából, biztosan elájulnék. A gyerekek tudása, amit a jelenlegi iskolákban kapnak, nem tartós.

Érdekes elgondolkodni a nevelés és az oktatás viszonyán. Emlékszem, még kezdő egyetemi tanár koromban felszólaltam egy tanszéki értekezleten, hogy a munkaköri leírásunkban az áll, hogy a munkaidőnk egyharmadában kutatunk, egyharmadában oktatunk, és egyharmadában nevelünk. Én valóban kutatok is, oktatok is, de mikor nevelek? Persze, ez a kérdésem provokatív volt, mert ellenzem az ilyen felosztást, ezt az elkülönítést. A tanár akkor is nevel, amikor nem gondol rá. Nevel azzal, ahogyan fölkészül az órákra, ahogyan megtartja azokat, nevel azzal is, amilyen viszonyt kialakít a diákjaival, nevel azzal is, hogy szakmailag teljesen „up-to-date” (a legfrissebb eredmények színvonalán álló). (Vannak kollégáim, akik negyven éve ugyan azzal a mondattal fejezik be a félévet). Sok szülő azt hiszi, hogy a nevelés úgy néz ki, hogy van most 10 perc szabad időm, akkor leülök a gyerekekkel és mondok neki bölcsességeket, pedig ez a gyerek egyik fülén bemegy, a másikon meg ki – ha a gyerek serdülő korban van, akkor be se megy. Nem ezzel nevelünk, hanem azzal, ahogyan beszélünk a feleségünkkel, ahogyan viselkedünk a szomszédokkal, ahogyan a főnökünkkel. Ezen kívül, persze, azért vannak olyan helyzetek, amikor a gyerekekkel külön le kell ülni és beszélgetni.

A következőkben a gyermek fejlődésének három nagy korszakáról szeretnék beszélni:

1. Ölelj át – az első 3-4 év
2. Tegyél le/eressz el – 4-5 éves kortól
3. Hagyjál békén – 9-10 éves kortól

Érdekes, hogy a 3. fázist, a „hagyjál békén”-t megint követi az „ölelj át”, csak itt már nem a szülő a másik fél, hanem itt kezdődnek a párkapcsolatok. Sokszor lehet hallani szülőktől, hogy „ó, az én gyerekemen alig lehetett észrevenni, hogy kamasz volt, nem voltak kitörései, nem voltak nagy konfliktusaink”. Ezt a szülők örömmel mondják, mintha minden rendben lenne, pedig az a megfigyelésem, hogy az az egyén, aki nem jut el a „hagyjál békén”-ig, annak gondjai lesznek később az „ölelj át”-ban, a heteroszexuális kapcsolataiban.

Az első fázis rendkívül fontos. Fontos, hogy legyen kötődés, legyen melegség. Fiatal anyukáknak azt szoktam mondani, vegyék le a szemüveget, a fülbevalót, hogy a gyerek nyugodtan megfogdoshassa az édesanyja fejét, nem szabad rácsapni a kezére.

Biztosan láttak már bolt előtt hagyott gyerek-kocsit. Az arra járók sokszor fölér hajolnak, és rámosolyognak a gyerekekre. Ha a gyerek kb. 3 hónapos, akkor egyszerűen visszamosolyog. Ha 6 hónapos, akkor elkomorodik, „ki ez az idegen pofa”, ha gyengébb idegzetű, akkor elkezdi sírni. Ez azért van, mert már meg tudja különböztetni az idegent az ismerőstől. Ha egy gyereket – elnézést a morbid példáért – 3 hónapos korában elveszünk a szüleitől és egy másik, szeretetet adó párnak adjuk, a gyerek azt nem sínyli meg.

A másik jelentős fejlődési pont úgy 2-2,5 éves korban következik be. Addig a gyerek egyes szám harmadik személyben beszél magáról, „Petike sétál”, ezután viszont azt mondja, „én”, „én sétálok”. Az egész állatvilágban egyedül a csimpánz az, amelyik tudja, hogy a tükörben saját magát látja.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy ez a 3 éves korig tartó szakasz nagyon fontos, itt alakulnak ki az érzelmi kötődések. Saját becslésem szerint, egy nevelőotthonban növekedő gyermeknek 3 éves koráig körülbelül 30-40 gondozója van. (Megjegyzem, hogy egyre több otthon lévő gyermek él nevelőotthoni körülmények között.) Az ilyen gyerekeknél később nagyon komoly problémák lesznek, mert nem kapják meg a kötődés lehetőségét.

Ha egy 6-7 éves gyereket megkérdezzük, „ki a barátod”, akkor elkezd sorolni, „a Pisti, a Robi, a Jani...”, és „kibe vagy szerelmes”, „a Juliba, a Katiba, ...”. És egy hét múlva már más neveket fog mondani, és ez a természetes, mert ezekkel a gyerekekkel van együtt, ezeknek a figyelmét keresi. Az a gyerek, aki nem kapta meg a kellő szeretetet az első 3 évben, nem tud neveket mondani, mert neki mindenki egyforma, mindenki figyelme fontos. Az ilyen gyerekek később sem lesz „szimpatikus–nem szimpatikus” kategóriája, és még egy érdekes dolog van, amit én úgy szoktam megfogalmazni, „mindig ugyan abban a kőben botlik el”, azaz nem tanul a hibájából, újra és újra elköveti ugyanazokat a badarságokat. A fiatalok között ezért olyan nagy a visszaesők száma.

Összefoglalom az első 3 évben a biztonság érzését, a kötődés lehetőségét, a szeretetet nem megkapó gyerekek iskolában mutatott tüneteit:

- nem szeretnek
- nem tanulnak
- nincs büntudatuk
- van egy ún. pszichopata bájuk. Ez azt jelenti, hogy amikor elbeszélgetünk velük, nagyon kedvesek, elragadóak, aranyosak tudnak lenni (különösen, ha intelligensek is), de utána mindent folytatnak ott, ahol abbahagytak.

Említettem az előbb a szeretetet. Ez egy nagyon furcsa dolog, úgy szoktuk mondani, a szeretet ambivalens. Kettős természetű, mert egyszerre kötődés és egyszerre rabság. Elég gyanakvóan szoktam nézni azokra a szülőkre, akik azt állítják, számukra sose nincs terhükre a gyerek. Nem hiszem, hogy nem várják azt, hogy eljöjjön az este 9 óra és a gyerekek lefeküdjenek, hogy ők végre egy kicsit magukkal foglalkozhassanak. A szeretet az rabság, de ha lerázzuk ezt a köteléket, akkor rettenetesen hiányzik. Erről szól a legtöbb mese is, gondoljunk csak a Jancsi és Juliskára. A szülők szeretik a gyerekeiket, de mert szegények, kiteszik őket az erdőbe – itt a kettősség. Ugyanez van a gyerekeknél is. Először örülnek, megszabadultak a szüleiiktől, az idő szép, csicseregnek a madarak. De aztán elkezdi sötétedni, és ők szeretnének a biztonságos otthonukban lenni. És aztán megint jön egy ambivalencia –

a vasorrú bába, aki először egy kedves idegen néni, az anya szerepében tetszeleg, és aztán átváltozik gonosszá.

De nem is kell a meséig elmenni, gondoljunk csak a saját gyerekeinkre. Az én 17 éves fiamat a világ összes 17 éves fiúja közül a legjobban szeretem. Szinte olyan ez, mint egy birtoklási vágy. Sokszor büszke vagyok rá, de van amikor viszket a tenyerem, hogy képen töröljem.

Sokan ellenzik – és szerintem helyesen – a fizikai fenyítést, de arra nem gondolnak, hogy egy gyereket nem csak fizikailag lehet megsebezni, hanem lelkileg is. Hallottam már gyerektől azt a mondatot, hogy „inkább verjenek félholtra, csak szeressenek”. Az ilyen gyerekeknél, akiknél a szeretetmegvonást alkalmazzák, jelentkezik a teljesítményszorongás. Mindannyian ismerjük ennek a tüneteit, izzad a tenyere, az osztály előtt felelve harapófogóval kell kihúzni a szavakat belőle, „pedig, tanár úr, otthon nagyon jól tudta”. Ezek azok a gyerekek, akik kitépik a saját füzetükből a lapot, mert nem szépen gömbölyítették az „a” betűt. Sokszor a szülők szólnak rá, hogy most már fekjüdj le, hagyd azt a feladatot.

Amerikában végeztek egy kísérletet, amelyet aztán mi is megcsináltunk: Készítettünk egy céltáblát úgy, hogy 1 méterről biztosan el lehetett találni, 10 méterről meg szinte lehetetlen volt. A gyerekek maguk választhatták meg 1 és 10 méter között, hogy milyen messziről dobnak. Mit gondolnak, a teljesítményszorongó gyerek mit választott? Vagy az 1 métert, mert onnan biztosan sikerül, vagy a 10 métert, mert onnan úgy sem sikerül senkinek, tehát ha mellédobja, becsülettel elvégezte a feladatát. Ezeket nevezem én „tíz méterről dobó” gyerekeknek.

Van egy másik kísérlet is, amellyel ezek a gyerekek jól kiszűrhetők: Beviszünk az osztályba egy téglát, és megkérjük a gyerekeket, hogy írják le egy papírra, mire használható ez a tégl. A teljesítményszorongó gyerek teleírja a papírt, hogy „lehet építeni házat, lehet építeni hidat, lehet építeni...”. A kreatív, nem teljesítményszorongó gyerek pedig így gondolkodik: „lehet építeni házat, na, akkor több ilyen már nem írok, írjunk valami mást, lehet levélnehezék...”. Most is tele van a táskám ilyen papírokkal, mert ezt a kísérletet mai napig el szoktam végezni.

Milyen életkilátásai vannak egy teljesítményszorongó gyereknek? A szorongás miatt a kreativitása a háttérbe szorul, sokuknál jelentkezik egy színlelt lezserség, „írja be az egyest, kár próbálkozni, nem készültem”. Ez mögött is az van, hogy „azért kaptam egyest, mert így akartam, és nem azért, mert rosszul teljesítettem”. Az ilyen gyerekekből lehetnek nagyon becsületes, rendes felnőttek, de nekem fáj a szívem, amikor találkozok egy ilyen felnőttel, és érzem azt a kreativitást, tehetséget, amit ez a szorongás elnyom, és nagyon érdekel, hogy hogyan, mitől váltak ilyené.

Szólnék pár szót a tehetségről. A tehetség nem kognitív tulajdonság, hanem személyiség. Azt szokták mondani, hogy az igazi tehetség utat tör magának. Ez, kérem, tévedés, csak azért mondják ezt, mert a tehetség azoknál válik láthatóvá, akik sikeresek, de nagyon sokszor elkallódik a tehetség. Előfordul az, hogy azt mondja az osztályfőnök, „kedves apuka/anyuka, a maga gyereke nagyon jó angolból, de hát ez 'nem egy-tantárgyas iskola', tessék tanulni a matematikát is, meg a fizikát is...”. Milyen szerencsájuk van a zenei tehetségeknek, mert a zenei tehetség viszonylag korán fölismerhető, olyan iskolákba járhatnak, ahol nem erőltetnek egy csomó más tantárgyat, mert elismerik a zenei tehetséget. Miért nincs ez így például egy franciából vagy biológiából tehetséges gyerekkel?

Szokták azt is mondani, hogy járt utat járatanért ne hagyj el. Hát – és ellenőrizzenek le – a tehetségek mindig azok a gyerekek, akik kísérleteznek, akik valami újat akarnak. Valljuk be, hogy ezek a gyerekek sokszor a tanár életét is

megnehezítik, de azok a gyerekek, akiknek mindenből ötösük van általában „belefolynak” az átlagos világba. Ezért a tehetséges és az eminens gyerek nem ugyanaz. Gondoljunk csak a nagy tudósokra, ők már gyermekkorukban „furcsa” gyerekek voltak.

Nagy vita folyik arról, hogy a tehetséges gyerekeket külön iskolában kell-e tanítani. Én személy szerint ellenzem, járjon külön órákra, de nem kell különválasztani ún. elit iskolákba. Én különben sem szeretem az elit szót, talán csak akkor, ha intellektuális elit értelemben használják.

Végezetül szólnék még pár szót, hogy milyen jelentősége van annak, hogy egy gyerek hanyadikként születik a családba. (A gyerek nemének is van jelentősége, de erről már nem lesz időm beszélni.) A pszichológia említi az elsőszülött szindrómát. Az első gyerek nagyon nagy árat fizet azért, hogy a szüleiből igazi szülőket neveljen. Jónéhány évvel ezelőtt volt egy kutatásom, ahol gyermekek fürdetését figyeltem meg. (A másik fontos esemény egy újszülött életében a szopás, de azt szemérmességem miatt egy kolléganőm figyelte meg.) Hatalmas különbségeket tapasztaltam, elmondhatom, hogy fürdetési szakértő lettem. Volt, ahol jelen volt anyuka, apuka, a nagyszülők, a szomszédasszony, hőmérővel ellenőrizték a víz hőfokát, máshol meg az anyuka belemártotta a könyökét a vízbe és aztán laza mozdulattal belevágta a gyereket a kádba. Az első gyereknél a szülő a szorongását, hogy meg tud-e felelni a követelményeknek, hogy szülővé tud-e válni, átviszi a gyerekébe is. Biztosan láttak már apukát, amint az első gyereket tartja a karjaiban. Nekem van erről fényképem. Teljesen mesterkélt póz és rémült tekintet, ez jellemző. Az első szülött gyerekek – főleg, ha lányok – általában teljesítményszorongóvá válnak. A felnőttekkel sokkal jobb kapcsolatot tudnak kialakítani, mint a kortársaikkal, és általában konformistákká válnak.

Ha azt kérdezik, hogy melyik gyereknek a legnehezebb, akkor azt kell, hogy mondjam, az utolsó előttinek. Egyszer volt nálam egy ötgyermekes anyuka, aki panaszkodott a 4. gyerekére. Kértem, hogy meséljen egy kicsit a gyerekekről. „Jaj, hát az első nagyon szorgalmas, sokat segít otthon is, a testvéreit is gondozza. A második az elég rakoncátlan, de nem féltjük, mert meg van a magához való esze. A harmadik (ő lány) nem is szorgalmas, nem is okos, de gyönyörű szép, nem is értem, hogy lehet az én lányom, biztos talál egy jó férjet magának. Az utolsó, hát ő a család benjámija, mindannyian nagyon szeretjük, nagyon aranyos.” Ebből látszik, hogy a 4. gyerek nem kap elég figyelmet, mert szorgalmas nem lehet, okos nem lehet, szép nem lehet. Azért rosszkodik, hogy a figyelmet magára irányítsa.

A deviáns magatartás mögött sokszor húzódik meg a figyelemfelkeltés szándéka. Ezeket a gyerekeket nem szabad büntetni, mert akkor tovább rosszkodnak, hiszen elérték céljukat, figyelnek rájuk. Olyankor kell rá odafigyelni, amikor nem tett rossz fát a tűzre, így le fog szokni a rosszkodásról. A gyerekek azt viselik el a legnehezebben, ha átnéznak rajtuk.

A „rosszkodás” megítélésénél figyelembe kell venni azt, hogy a fiúk ütközéssel (fizikaival és lelkivel egyaránt) a lányok verbálisan ismerik meg a világot. Ezért amikor két fiú egymásnak akaszkodik, mint két kos (főleg 8-9 éves korban), akkor ezt természetesnek kell venni, egyszerűen az erőviszonyokat tisztázzák, egy tanári közbeavatkozás során mérlegelni kell, hogy a szétválasztással megfosztjuk őket egy fontos tapasztalattól. Gondoljunk csak arra, hogyan küldjük iskolába a fiút: „Fiam, ha bántanak, véd meg magad”. És a lányokat: „Kislányom, ha bántanak, szólj a tanítónak.”

Végezetül szólnék pár szót az agresszivitásról. Az agresszív gyerek abban különbözik a többitől, hogy nem tudja megkülönböztetni a szándékost a véletlentől.

Mindig azt a példát szoktam felhozni, amikor valaki visz a vállán egy pár sílécet, és valami miatt hátrafordulva megüti vele a mellette állót. Ha ez a mellette álló nem tudja belátni, hogy ez véletlenszerű volt, akkor agresszívnek tekinthető. Különböző lehetőségeink, mert ez tréningekkel tanítható, hogy valaki megtanulja felismerni a véletlent és a szándékost, és aszerint reagáljon rá. Célunk lehet az, hogy gazdagítsuk a gyerekek viselkedési eszköztárát, hogy legyen lehetősége a megfelelő viselkedés kiválasztására.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

Lejegyezte: Béres Zoltán
Szaklektor: Varga Anna